

**КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ
(1850-1942)**

У нас склалася гарна традиція, відзначаючи ювілеї установ, звертатися до пройденого ними шляху. Це дає можливість відкривати нові раніше невідомі або замовчувані сторінки їх історії.

Так склалося й з підготовкою до святкування 100 річчя з дня заснування Національного музею історії України. Виявилось, що в усіх архівах м. Києва в більшій чи меншій кількості зберігаються різноманітні документальні матеріали про наш музей. Ми можемо пишатися, що з музеєм пов'язані імена громадських діячів, колекціонерів і меценатів, видатних діячів науки і культури, починаючи від В. Антоновича і О.Оглоблина, Я. Струхманчука й І.Їжакевича. Серед них були навіть керівники уряду нашої країни. Принагідно хочеться назвати одного з них.

Як відомо, пам'ятки матеріальної культури, виготовлені з дорогоцінних металів, які стали основою колекцій Музею історичних коштовностей, з початком Великої Вітчизняної війни вивозили з Києва на схід Радянського Союзу. В Центральному державному архіві вищих органів влади України (далі ЦДАВОВ України) знаходять документи про те, що 22.11.1941 р. заступник голови Раднаркому України В.Ф. Старченко повідомляє Раднарком СРСР про те, що в Україні, зокрема в Київському історичному музеї, зберігаються надзвичайно цінні експонати, виготовлені з дорогоцінних металів. В зв'язку з військовими діями, з метою їх збереження вони вивозяться до м. Уфи. В.Ф. Старченко вважав доцільним евакуйовані речі залишити безпосередньо у віданні Раднаркому України і на фінансуванні їх з бюджету [1]. Він весь час опікується станом збереження цих коштовностей. Старченко звертається до Раднаркому Союзу (29.11.1941 р.) з проханням, щоб той зобов'язав Раднаркоми союзних республік, на території яких знаходяться евакуйовані українські цінності, надавати необхідну допомогу в створенні умов для їх нормального збереження[2]. В.Ф.Старченко й пізніш мав відношення до музею. Коли в 1944 р. було заплановано спорудження будинку для музею на Хрещатику, він входив до урядової комісії по здійсненню цього[3]. В.Г.Заболотний виконав малюнок будинку [4] та, на жаль, цей задум так і не був здійснений. Таких прикладів можна наводити багато.

Ще й сьогодні залишаються невідомими імена визначних вчених, зв'язаних з нашим музеєм. На щастя, нарешті по праву знаходить

своє заслужене місце в нашій історії великий син України В.Б.Антонович. Свого визнання заслуговує і Катерина Миколаївна Мельник-Антонович (друга дружина Володимира Боніфатійовича) — невтомний трудівник на ниві археологічної науки й музейної справи.

Катерина Миколаївна, 140 років від дня народження якої виповнюється в цьому році, народилася в Кременчузі на Полтавщині в родині лікаря Миколи Матвійовича Мельника. Закінчила Полтавську гімназію, в 1878 р. вступила на історично-філологічний відділ Вищих жіночих курсів у Києві, на яких п'ять років під керівництвом В.Б.Антоновича займалася вивченням історії України та археології.[5] Ще на курсах вона записала й підготувала до друку курс лекцій вчителя. Невдовзі почала йому

К. М. Мельник-Антонович

допомагати в Археологічному музеї Київського університету, яким він завідував з 1873 р. К.М. Мельник брала участь в подорожах молоді у 1880 р до Галичини, Австрії, Угорщини, а в 1896 та 1900 роках в екскурсії В.Б. Антоновича до Італії та Сицилії.

Археологічні дослідження Катерина Миколаївна розпочала з розкопок давніх могил на рідній Полтавщині, а потім продовжувала часом спільно з В.Б. Антоновичем розкопки на Херсонщині, Запоріжжі, Київщині, Волині та Харківщині. Короткі відомості про неї як археолога подав П.П. Курінний.[6]

Її дослідження присвячені різночасовим археологічним пам'яткам. Так, на Поділлі К.М. Мельник відкрила палеолітичні стоянки та досліджувала печерні поселення. Вона започаткувала вивчення неолітичних селищ і майстерень. І вже на VIII Археологічному з'їзді у Вільно в 1893 р. К.М. Мельник виголошує доповідь про таку неолітичну майстерню в ур. Стрільча Скеля на Дніпровських порогах[7]. Вивчала вона мегалітичні пам'ятки на терені України[8]. Їй

належить також вивчення так званих скорчених поховань, які вона досліджувала на Харківщині[9]. Важливе значення К.М. Мельник надавала так званим “майдановим городищам”, що в значній кількості знаходяться в Україні. Ще й сьогодні немає єдиної думки про їх призначення. Вона особисто вважала, що вони мали культовий характер[10].

Однією з основних історико-етнографічних земель на терені України є Волинь, розташована в її північно-західній частині. Багата на різноманітні різночасові пам'ятки, перш за все археологічні, вона є важливим джерелом для вивчення й висвітлення життя її населення в різні часи минулого від кам'яного віку до середньовіччя. Цим можна пояснити досить пильну увагу до їх вивчення багатьох дослідників не лише минулих часів, а й сучасників. Визначне місце серед них займають В.Б. Антонович і К.М. Мельник-Антонович.

Надаючи виключну важливість археологічним пам'яткам Волині, В.Б. Антонович виступив на X Археологічному з'їзді, що відбувся у 1896 р. в Ризі, з пропозицією роботу XI Археологічного з'їзду, проведення якого планувалося в Києві, присвятити висвітленню минулого Волині. Перед цим планувалося здійснити широку програму досліджень її археологічних пам'яток. З'їзд прийняв цю пропозицію, і Антоновичі взяли активну участь у цьому. К.М. Мельник запропонувала здійснити розкопки в Ровенському, Луцькому, Дубенському повітах Волинської губернії. “В означеному районі мною разрыты 260 курганов и 22 могильника. Исследование этих курганов имело задачей определить тип древних волянн и в частности населения той полосы старой Волинской земли, к которой можно приурочить предполагаемое племя лучан. Исходными точками моего исследования избраны были два старейших крупных центра из числа упоминаемых летописью на территории лучан, а именно самый город Луцк и бывший княжеский город Пересопницу» [11].

Могили – кургани волянн К.М. Мельник поділяла на східну (Рівненську або Пересопницьку групу), майже аналогічну до древлянських та західну (Лучанську), що мають свої особливості.

В Луцькій окрузі були досліджені кургани поблизу та в самих селах Гірка Полонка, Городище, Ставки, Крупи, Лища, Теремно, Піддубець, Усичі та ін. Для прикладу можна назвати, так з 200 курганів у Лище розкопала 29, в Ставках з 40 – 9-ть, в Усичах – з 80 – 11 курганів[12]. Подавши детальні планування могильників, влаштування могил, вона фіксує знахідки речей, що збереглися в похованнях. Серед прикрас головними були скроневі кільця досить поширені в XI-XIII ст., серед яких вона виділяє кілька типів, рідше кільця, персні. Були виділені сережки “волинського” типу, відомі під

такою назвою і сьогодні. З ремісничих виробів знаходилися глиняний посуд, залізні ножі, кресала.

К.М. Мельник звернула увагу на важливе за значенням місто Волинської землі – Луцьк, яке й сьогодні є одним з мало вивчених. Перший літописний запис про нього датується 1095 р. Але, безумовно, Луцьк виріс на місці більш давніх поселень. Вона першою звернула увагу на знахідки в ньому матеріалів другої половини I тис. н.е. Це підтвердили археологічні роботи, здійснені сучасниками (М.П.Кучера).

Плідними були розкопки Рівненської групи, перш за все Пересопниці, де вона розкопала понад 30 курганів. Хрестоматійними стали матеріали з розкопок самого більшого (29) кургану в Пересопниці, в якому знайдені ваги та гирі, молоточок, наковальні та ін. Вона вважала, що це поховання купця. Дослідниця Г.Ф. Корзухіна вважає, що це поховання ювеліра[13]. Але від цього значення такого унікального комплексу аж ні як не зменшується.

Пересопницею, зокрема первісним місцем розташування міста, займався ще В.Б.Антонович, але й сьогодні дослідними дискутують, де знаходилося давньоруське місто Пересопниця, яке, подібно Галичу, зараз знаходиться в іншому місці. Але Пересопниця залишила інший слід в історії України в середні віки. Як відомо, вона подарувала нам перлину української культури XVI ст. – славнозвісне Пересопницьке Євангеліє 1556 р., яке зберігалося в монастирі. Коли ним заволоділи ієзуїти, рятуючи від них, рукопис повезли на схід. Де рукопис перебував протягом тривалого часу, невідомо, аж поки через півтора століття він опинився в руках гетьмана І. Мазепи. На ньому є приписка про це. Коли І Мазепа звів у Переяславі Вознесенський собор, тоді і віддав туди Пересопницьке Євангеліє. Пізніше в місті розмістилася семінарія, і рукопис потрапив у її бібліотеку. Там його побачив славист О.М. Бодяньський, про що доповів графу Уварову[14], а в 1845 р. побачив Т.Г. Шевченко і вперше прочитав і надрукував в “Археологічних нотатках” напис в Євангелії про приналежність його І. Мазепі[15]. В 60-х рр. семінарію переводять до Полтави, туди відвозять і Євангеліє. У 1873 р. полтавський архієрей віддав рукопис для ознайомлення міністру народної освіти графу Толстому в Петербург. Потім полтавське духовенство подарувало його князю принцу Ольденбургському (той цікавився речами епохи Петра I), а на Євангелії був власноручний напис І. Мазепи. І тільки після смерті князі в 1891 р. з доброї волі його дружини воно в 1887 р. повернулося до бібліотеки Переяславської семінарії. Перед 2-ю світовою війною Євангеліє зберігалося в Полтавському краєзнавчому музеї, звідти було евакуйовано на схід. У повоєнні роки воно потрапило до Києво-Печерської лаври, як “предмет культу”.

що мав розвінчувати релігію, як опіум народу. Завдяки щасливому випадку, на нього натрапив професор університету С.І. Маслов, який домігся передачі рукопису до бібліотеки в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. На ньому давали клятви на вірність незалежній Україні два наші президенти – Л. Кравчук і Л. Кучма. Так минуле нашого народу перегукується з сучасністю.

А матеріали давньої історії Пересопниці та й всієї Ровенської області, здобуті К.М. Мельник, зберегли свою наукову цінність до наших днів. Ними активно користуються й сучасні дослідники, високо, позитивно оцінюючи їх, а знахідки залишаються важливими джерелами для вивчення історії лучан і волинян. Вона датувала розкопані могильники VIII-X ст., сучасні ж дослідники відносять їх до дещо пізнішого часу - XI-XIII ст., можливо, й не безпідставно. Катерина Миколаївна відзначала, що племена, які населяли Волинь, стояли на тому ж рівні розвитку, що й сусідні слов'янські племена. Матеріали археологічних досліджень К.М. Мельник використав в своєму першому зведеному каталозі пам'яток старожитностей Волині є в "Археологічній карті Волинської губернії"[16].

Колекції речей, зібраних К.М. Мельник, експонувалися на виставці, підготовленій Київським університетом до XI Археологічного з'їзду за її участю. Після закінчення роботи з'їзду вони були подаровані музею, а К.М. Мельник записала їх до інвентарної книги музею. З 1901 до 1915 р. вона записувала до інвентарної книги всі нові надходження. В 1936 р. колекції музею університету були передані до Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (тепер Національний музей історії України).

Катерина Миколаївна була членом ряду Наукових товариств: Українського наукового товариства в Києві, наукового товариства ім Т.Г. Шевченка, почесним членом Полтавської архівної комісії, одержувала доручення від Московського археологічного товариства. К.М. Мельник брала участь в роботі та екскурсіях Всеросійських археологічних з'їздів – V, VI, VIII, XI, XII, XIII та XIV. Крім підготовки виставки до XI археологічного з'їзду, брала участь в підготовці виставки до XII археологічного з'їзду та надрукованому до нього каталозі. К.М. Мельник-Антонович була вченою широкого профілю: займалась історією козацтва, брала участь у підготовці праці В.Б. Антоновича і В. Беца "Исторические деятели юго-западной России в библиографиях и портретах" (К., 1883). Цікава її праця "Відомості про похід Михайла Дорошенка в Крим в 1628 р."

Катерина Миколаївна була письменницею, існують її переклади з польської мови. Їй приписують надруковані в "Киевской старине" «Путевые очерки Подолии», підписані ініціалами "КМ".

Вона входила до групи істориків, літераторів, створеної у 80-90рр. при університеті, які готували матеріали до біографічного словника видатних діячів України, який був доведений до літери "К" і припинений.

У 1919 р. вона була призначена на посаду бібліотекаря 1-го історично-філологічного відділу Академії наук, яку очолив Д.І. Багалій[17].

В 1920 р. в Києві спеціальна комісія здійснювала опис власних предметів художньої цінності й старовини у представників інтелігенції. Такий опис було складено 16.02.1920 р. на її квартирі по вул. Жилианській, 20. Серед переліку – 15 старовинних ікон, 10 портретів гетьманів, портрет В. Антоновича, роботи І. Труша, старовинні килими, українські глиняні вироби, тощо[18]. А вже 11.03.1920 р. за розпорядженням зав.музейної виставочної секції з її квартири було взято 10 килимів для виставки в приміщенні картинної галереї. Зберігся акт про їх повернення від 10.04.1921 р.[19].

К.М. Мельник-Антонович звертається до Ю.Ю. Меженка з заявою про бажання передати будинок професора В.Б. Антоновича, цінний з історичного боку, до Академії наук[20].

Ще у 1927 р. вона здійснює археологічні розкопки на Полтавщині неподалік від с. Драбова, де здійснювалися земляні роботи[21]. Їй належить заслуга в упорядкуванні праць В.Г. Ляскоронського, архів якого й зараз зберігається у музеї. У 1930 р. після "чистки" її зняли з роботи. Подальша її діяльність ще й зараз залишається не дослідженою; ми подали дуже короткі вибіркові відомості про її життя та діяльність.

12 січня 1942 р. під час німецької окупації Катерина Миколаївна відійшла у небуття. Про похорон подбав архів ім. В.Б. Антоновича в особі В.В. Міяківського, на похоронах був П.П. Курінний. Поховали її на Байковому цвинтарі поряд з В.Б. Антоновичем[22].

Творчий спадок незабутньої трудівниці на ниві української науки Катерини Миколаївни Мельник-Антонович чекає свого належного вивчення й висвітлення.

Література

1. ЦДАВОВ України. Ф. Р-2, оп.7, т.1, од.зб.334, арк.162.
2. Там же, арк.170-171.
3. ЦДАВОВ Укрвіни Ф.2, оп 7, спр.1514, арк.24.
4. Акварель будинку музею експонується в Музеї В.Г. Заболотного в Переяславі-Хмельницькому.
5. Мельник Катерина Николаевна//Павловский и др. К истории Полтавского дворянства 1802-1902. - Полтава, 1907. - С.230: Мельник-Антонович//Императорское Московское археологическое общес-

тво в первое 50-летие существования (1864-1914). – М., 1915. – С. 225-226; Жителіс К.М. Мельник-Антонович//Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1923. – № 2/3. – С. 130-132; Антонович-Мельник Катерина//Енциклопедія українознавства. – Т. I. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 51.

6. Курінний Петро. Катерина Миколаївна Мельник-Антонович, як археолог//Шлях перемоги. 15 серпня 1954 р.

7. Мельник К.М. Основные типы неолитической культуры в стоянках и мастерских среднего бассейна Днепра//Труды VIII Всероссийского съезда. – М., 1897; її ж Неолитическая мастерская на уроч. Стрильча Скеля на днепровских порогах//Труды IX Археологического съезда в москве. – М., 1908.

8. Мельник К.М. Следы мегалитических сооружений в Южной России//Труды VI Археологического съезда в Одессе. – Т. I. – Одесса, 1886 г.

9. Її ж Раскопки курганов в Харьковской губернии//Труды XII Археологического съезда. – Т. I. – М., 1905.

10. Її ж Майданові городища на Україні//Записки Українського наукового товариства в Києві. Кн. III. – К., 1908.

11. Її ж Мельник Е.Н. Раскопки в земле лучан, произведенные в 1897 и 1899 гг.//Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. – М., 1902. – С. 479.

12. Мельник Е.К. Дневники раскопок в земле Лучан//Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. – М., 1902.

13. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX-XIII вв. – М.:Л., 1954.

14. Чепіга І. Пересопницьке євангеліє//Наука і культура України. – Вип. 24. – К., 1990. – С. 190-195.

15. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. К., 1964. – Т. VI. – С. 305-306.

16. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии //Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. – М., 1902. – Т. I.

17. Протокол №8 чергового засідання 'історично-філологічного' відділу Української АН у Києві, 6 березня 1919 р.//Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1923, № 2/3. – С. 129.

18. Державний архів Київської області. Ф.4156, оп. 1, спр. 4, арк. 52.

19. Там же. Ф. 4156, оп. 1, спр. 17, арк. 44

20. Інститут рукопису Національних бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. I, оп. I, протокол 164 від 21 грудня 1919 р. К., 1928. Ч. I. – С. 57-61.

21. Мельник К. До археологічної статистики Степової Полтавщини//Ювілейний збірник на пошану М. Грушевського. – 19. Там же. – Ф. 4156, оп. 1, спр. 17, арк. 44.

22. Курінний П. Катерина Миколаївна Мельник-Антонович як археолог: світлій пам'яті К.М. Мельник-Антонович//Синявський А. Вибрані твори. – К., 1993. – С. 65-66.